فصلنامه نظریه‌های کاربردی اقتصاد/ سال هفتم/ شماره ۴/ زمستان ۱۳۹۹/ صفحات ۱۹۴-۱۶۷

تبیین معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی[۱]

فاطمه واحدی منفرد

کارشناس ارشد اقتصاد دانشگاه اصفهان، vahedi786@gmail.com

محمد واعظ برزانی*

دانشیار اقتصاد دانشگاه اصفهان، m.vaez@ase.ui.ac.ir

مهدی طغیانی

استادیار اقتصاد دانشگاه اصفهان، m.toghyani@ase.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۸/۰۶ تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۰/۰۳

چکیده

نظام بانکداری بر اساس قواعد فعالیت خود با واسطه‌گری مالی، امکان تخصیص منابع دارندگان مازاد پس‌انداز را فراهم می‌کند. قواعد نظام بانکداری در یک تقسیم بندی ساده به دو بخش قواعد درونی و قواعد بیرونی دسته‌بندی می‌شود. به طوری که قواعد درونی ماهیت حقوقی- قانونی و قواعد بیرونی ماهیت اخلاقی دارند. وجود این دو دسته از قواعد با هم در بانکداری اسلامی بیان‌گر تکامل بانکداری اسلامی است. در این تحقیق با روش تحلیل مضمون به استخراج معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی پرداخته شده است. در این زمینه پس از تحلیل مبانی نظری در حوزه‌ی اخلاق، به جایگاه آن در بانکداری پرداخته شده است. این پردازش از طریق مصاحبه صورت گرفته است. تحلیل مضمون مصاحبه‌های انجام شده نشان می‌دهد که معیارهایی هم‌چون؛ رعایت مصلحت عمومی جامعه، حفظ ثبات اقتصاد، اصول اخلاقی(صداقت، وجدان، امانت‌داری و اعتماد)، عدالت، تکریم شخصیت انسان، مسئولیت‌پذیری، پایبندی به تعهدات، اخلاق در استفاده از ابزار برای جذب مشتری، اخلاق در زمینه اطلاعات نامتقارن، تبیین قوانین در چهارچوب اخلاق، امهال معسر، اخلاق در استفاده از ابزار در اختیار (خلق پول) و اخلاق در استفاده از منابع قرض‌الحسنه به عنوان معیارهای اخلاق بر عملکرد بانکداری اسلامی موثراند.

واژه‌های کلیدی: اخلاق، بانکداری اسلامی، بانکداری اخلاقی، معیار.

طبقه‌بندی JEL: A13، G21، Z10.

---

[۱] این مقاله مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول در دانشگاه اصفهان است.

* نویسنده مسئول مکاتبات

۱-مقدمه

بدون تردید، خوب زیستن و رسیدن به سعادت، آرزوی هر انسانی است. آدمی همیشه در پی دستوراتی بوده است که بتواند با عمل به آن‌ها، مناسبات خود را با دیگران شکل بخشد، تا از این طریق عمر خود را بگذراند و بقای حیات خویش را تضمین کند. اخلاق وسیله‌ای مؤثر برای بهتر زیستن است، پس فراگیری آن، لازمه حیات بشری است" (جعفری[1]، ۱۳۸۶، ص. ۳). اخلاق یعنی بهبود روابط انسان با خدا، خود و دیگران. همه بخش های اخلاق باید در نهایت به یک هدف ختم شوند و آن هدف، قرب الهی است. پس اخلاق، بر اساس روابط انسان عبارت است از: اخلاق بندگی، اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی (مصباح[2]، ۱۳۸۲).

اخلاق از جمله مهم‌ترین شاخص‌ها در پیشبرد اهداف، در هر نهاد و سازمان است. وجود قواعد و قوانین، هر چند پایه‌ی شکل‌گیری هر نهاد و سازمانی است اما وجود آن‌ها به تنهایی برای تدوام کافی نیست و این وجود اخلاق است که همانند چرخ‌دنده این قواعد و قوانین را در هم می‌تند. بانک نیز به عنوان یک نهاد، از این قاعده مستثنی نیست و وجود اخلاق از مهم‌ترین شاخص‌های پیشرفت و تدوام آن می‌باشد. اولا اخلاقی عمل کردن بانک مهم است ثانیا تا زمانی که دانسته نشود این عملکرد اخلاقی به چه معناست و چه معیارهایی دارد امکان شاخص سازی و در نتیجه امکان اصلاح بانک بر اساس این شاخص وجود ندارد. هم چنین اخلاق در بانکداری اسلامی تسهیل کننده روابط بین بانک و مشتری و جامعه پیرامون خود است و هرینه معاملاتی عملیات بانک را کاهش می‌دهد. در یک تقسیم‌بندی ساده، نظریه بانکداری اسلامی در دو سطح معرفی شده است. سطح اول که سطح حداقلی می‌باشد بر مبنای این منطق استوار شده است که؛ چنانچه معاملات بانک با مشتری به طور خاص، قراردادهای مربوط به سپرده‌گیری و وام‌دهی (حرام نباشد) بانکداری اسلامی تلقی می‌شود که این سطح حداقلی است. سطح دوم این است که نظام بانکداری اسلامی زیر نظامی از نظام کلی اقتصادی در نظر گرفته شده است و نه تنها معاملات بانکی باید محرم نباشند بلکه لازم است که این خرده نظام در جهت تحقق اهداف نظام اقتصاد اسلامی همچون عدالت اقتصادی فعالیت کند در این مقاله به موضوع اخلاقی بودن بانکداری اسلامی در چهارچوب نظریه دوم پرداخته شده

---

[1] Jafari (2008)
[2] Mesbah (2003)

است که میزان تحقق آن در اجرا بر اساس تجربه هر کشور متفاوت بوده و خود موضوع تحقیق مستقلی است. تحقق سطح دوم نظام بانکداری اسلامی حاصل تعامل پویای نظریه و عملکرد است به طوری که در هر مرحله باید شناخت نظریه مناسبی از اجرای ضوابط اعمال شده به دست آورد آن‌گاه با تقویت علل و عوامل موثر بر رفتارهای مطلوب سعی در وسعت بخشیدن و عمق دادن به آن رفتارهای مطلوب شود. در این رابطه اخلاقی شدن بانکداری اسلامی نیز مستلزم یک فرآیند نظری-اجرایی است که در این مقاله سعی شده یک گام نظری در این خصوص برداشته شود. نظریه مبنایی این مقاله نظریه‌ی رفتار اخلاقی در جامعه است که بر اساس متون اصیل مربوطه این، رفتار معرفی شده است و برای نظام بانکداری جهت داده شده است. بانکداری اخلاقی که مورد تایید همگان است به نوعی باید بر اساس نگاه اخلاق دینی و نگاه اخلاقی مورد قبول تعریف شود و برای ارزیابی و رصد آن ، باید معیارهای آن در ابتدا تبیین شود. در مطالعات گذشته به بحث اخلاق در بانکداری اسلامی و بانکداری اخلاقی پرداخته شده است اما در هیچ کدام از آن‌ها به طور مشخص معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی که قابل اندازه‌گیری باشد، بررسی نشده است. در این پژوهش سعی شده است معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی با روش تحلیل مضمون (روش تماتیک[1]) استخراج شود. برای رسیدن به این هدف، پس از مطالعه در زمینه اخلاق، بانکداری اخلاقی و بانکداری اسلامی، با برخی از متخصصین علمی، خبرگان بانکی و فعالان پژوهشی در حوزه‌ی بانکداری اسلامی، در استان اصفهان و پژوهشکده‌ی پولی و بانکی تهران مصاحبه شده است. سپس با کدگذاری مصاحبه‌های انجام شده به کمک نرم افزار «مکس کیو دی ای[2]»، در سه مرحله؛ مضامین پایه، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر، معیارهای اخلاق در بانکداری استخراج شده‌اند. مسئله اصلی این پژوهش، "تبیین معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی" است. این می‌تواند نخستین قدم برای ارزیابی میزان موفقیت بانک‌ها در عملکرد اخلاقی‌شان باشد. در این جا جهت رسیدن به هدف پژوهش؛ در ابتدا مبانی، مفاهیم و پیشینه پژوهش بیان سپس به روش شناسی تحقیق پرداخته شده است در ادامه یافته‌های تحقیق مورد تحلیل قرار گرفته اند که در نتیجه تحلیل یافته-

[1] Thematic Analysis
[2] MAXQDA

های تحقیق، الگوی اخلاق در بانکداری اسلامی طراحی شده و رابطه بین معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی تبیین شده است. و در نهایت جمع‌بندی از مطالب بیان شده، ارائه شده است.

۲-ادبیات موضوع

اخلاق بنا بر تعریف شایع آن، مشتمل بر فضائل و رذایلی است که بعد روحانی انسان را شکل می‌دهد و منشا بروز رفتارهای متناسب با آن می‌شود (قربانی[1]، ۱۳۷۸، ص. ۱۳۵). بر اساس تعبیر مصباح از اخلاق می‌توان آن را بر اساس روابط انسان به سه قسم؛ اخلاق بندگی، اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی تفکیک کرد (مصباح، ۱۳۸۲). به دلیل نقش محوری اخلاق در سعادت فردی و اجتماعی انسان، خداوند یکی از اهداف اساسی بعثت پیامبران را به ویژه پیامبر اسلام تزکیه نفس انسان‌ها قرار داده است. «هُوَ الَّذِی بَعَثَ فِی الْأُمِّیِّینَ رَسُولًا مِنْهُمْ یَتْلُو عَلَیْهِمْ آیَاتِهِ وَیُزَکِّیهِمْ وَیُعَلِّمُهُمُ الْکِتَابَ وَالْحِکْمَةَ وَإِنْ کَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِی ضَلَالٍ مُبِینٍ». «او کسی است که در میان درس نخوانده‌ها از خودشان فرستاده‌ای برانگیخت، که آیاتش را بر آنان بخواند و آن‌ها را پاک گرداند وکتاب و حکمت نیز بیاموزد هر چند آنان پیش از این در گمراهی آشکار بودند» (الجمعه/۶۲).

تعیین اصول اخلاقی، اولا نیازمند تعیین هدف نهایی مطلوب ثانیا نیازمند شناخت انسان برای مطلوب نهایی است. برای دستیابی به نظام اخلاقی قابل قبول و تعیین مطلوب نهایی انسان، می‌بایست ابتدا به اصولی از مباحث انسان شناسی که در تعیین هدف نهایی و نحوه ارزیابی افعال انسان نقش دارند پرداخته شود. از جمله اصول لازم جهت تعیین نظام اخلاقی مورد قبول عبارت اند از: ۱-اصالت نفس و روح انسان، ۲-قابلیت تکامل نفس و کمال اخلاقی انسان، ۳-اختیار و انتخاب آگاهانه نفس و نقش آن در تکامل اخلاقی انسان، ۴-حب ذات ریشه‌ی گرایش‌های انسان، ۵- گرایش به سمت کمال بی‌نهایت، ۶-مراتب نفس و کمال آن، ۷-نقش توجه نفس به مراتب و شئون خود در پی‌جویی کمال آن، ۸-تزاحم و لزوم انتخاب، ۹-توجه استقلالی و تبعی به مراتب نفس و صعودی و نزولی آن و ۱۰-تناسب نیت با شکل کار (مصباح، ۱۳۸۲). ریشه اخلاق را باید در فطرت انسانی جست‌وجو کرد. آن چه به عنوان اخلاق از فطرت انسان نشأت می‌گیرد برای انسان زیان‌آور نخواهد بود و هم چنین قواعد اخلاقی بر پایه معیارهای عقلی و الهی هستند. از این رو انسان باید دائما در فعالیت‌های روزمره خود

[1] Ghorbani (2008)

اخلاق را مد نظر داشته باشد. بانکداری نیز از جمله فعالیت‌هایی است که امروزه اکثر مردم با آن سروکار دارند.

واژه بانک، اصطلاحی است قدیمی که از واژه آلمانی بانک[1] به معنای نوعی شرکت، اخذ شده و رواج یافته و شاید هم از کلمه بانکو[2] که یک لغت ایتالیایی به معنای نیمکت صرافان است، اشتقاق یافته است. در هر حال، بانک یا همان مؤسسات صرافی آن روز، با همان نام و روش کهن به تدریج سازمان یافته‌اند و مرکز کلیه فعالیت‌های پولی و اعتباری بانک‌های امروزی شده‌اند (زنگی آبادی و علی حسینی[3]، ۱۳۸۹، ص. ۱۸). می‌توان برای بانکداری اسلامی یک تعریف حداقلی و یک تعریف حداکثری داشت. در تعریف حداقلی؛ بانکداری اسلامی نوعی سیستم بانکداری است که در آن موازین فقهی رعایت می‌شود (توکلی و کریمی[4]، ۱۳۹۳، ص. ۷۶). در تعریف حداکثری آن، نظام بانکداری است که با قواعد و ضوابط و اخلاق اسلام منطبق باشد (حسینی علائی و نیلچی[5]، ۱۳۹۷، ص. ۳).

برای بانکداری اخلاقی تعاریف کم و بیش یکسانی موجود است. برای مثال: شکلی از نظام بانکداری باشد که تحت ملاحظات زیست محیطی در حال فعالیت است (مارتینز[6]، ۲۰۱۵، ص. ۲۵). بانکداری اخلاقی را یک بازار که در آن پول هست اما پول تولید نمی‌کند. و هم چنین نظامی است که بر اساس عدالت، مسئولیت پذیری، پاسخگویی و پیشرفت توسعه پایدار شکل می‌گیرد، تعریف می‌کند (گیلانی[7]، ۲۰۱۵، ص.). بانکداری اخلاقی اساساً در بر گیرنده یک سیستم بانکداری است که ملاحظات زیست محیطی و اقدامات خردمندانه اجتماعی در آن لحاظ شده است (خان[8]، ۲۰۱۷، ص. ۱۱۴). اما در کل بانکداری اخلاقی، بانکداری است که با فضیلت های انسانِ نوعی سازگار باشد.

در این زمینه، مطالعات خارجی و داخلی به این موضوع پرداخته‌اند که نتایج مختلفی را به دست آورده‌اند و در زیر به برخی از آنها اشاره شده است:

---

[1] Bank
[2] Banko
[3] Zangiabadi & Alihosaini (2010)
[4] Tavakoli & Karimi (2014)
[5] Hosaini Alai & Nilchi (2018)
[6] Martinez (2015)
[7] Gilani (2015)
[8] KHan (2017)

کایود و ایشولا[1] (۲۰۱۲) پژوهشی تحت عنوان «رفتار بانکداری اسلامی و نیاز به مسائل اخلاقی» را به روش توصیفی مورد بررسی قرار داده‌اند.آن‌ها به این نتیجه رسیدند که اخلاقی بودن و کسب منفعت هم جهتی‌اند و بین رسیدن به منفعت در کسب کار و اخلاقی بودن تضادی وجود ندارد. اخلاقی عمل کردن نسبت به سود آوری در اولویت است.

اسلیمن و مکنی و بن رجب[2] (۲۰۱۴) پژوهشی را تحت عنوان «عملکرد اخلاقی بانک های اسلامی: مورد بانکداری تونس "زایتونا"مجله بانکداری اسلامی و امور مالی» به روش پیمایشی مورد مطالعه قرار دادند. نتیجه به دست آمده ،رضایت مردم از عملکرد اخلاقی بانک مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

فتینیوس و لوچیان[3] (۲۰۱۴) تحقیقی تحت عنوان «اخلاق بانکداری: مفاهیم اصلی و مشکلات» را به روش توصیفی_تحلیلی انجام داده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می-دهد که مفهوم مسئولیت اجتماعی نسبت به دیگر مسائل مهم اهمیت کمتری دارد. پول‌شویی بانک‌ها به سلامت موسسات بانکی آسیب جدی وارد می‌کند

هالامکا و تپلی[4] (۲۰۱۷) مقاله‌ای را با عنوان «تاثیر اخلاق بر عملکرد مالی بانک‌ها» به روش مقایسه دو به دو مورد بررسی قرار دادند. نتیجه حاصل از این پژوهش نشان می-دهد که اخلاق در مدل‌های کسب و کار بانکی بر عملکرد مالی آن‌ها تاثیر می‌گذارد هم-چنین بانکداری اخلاقی با بانک‌های متعارف رقابت قابل قبول دارد.

موسوی جهرمی و فائزی[5] (۱۳۹۵) مقاله‌ای تحت عنوان «جایگاه اخلاق در بانکداری: مطالعه مقایسه‌ای بانکداری اخلاقی با بانکداری اسلامی» را به روش توصیفی-تحلیلی انجام داده‌اند. یافته‌های آن‌ها بیان می‌کندکه بانکداری اخلاقی و بانکداری اسلامی تکمیل کننده روش‌ها و استراتژی‌های یکدیگر جهت تحقق اهداف متعالی خویش هستند.

کریمیان و حیدرزادی[6] (۱۳۹۶) مقاله‌ای را تحت عنوان «بررسی اخلاق در بانکداری و نقش آن در پیشرفت سیستم بانکی» به روش تحلیلی-توصیفی انجام داده‌اند. یافته‌های

---

[1] Ishola & Kayode (2012)
[2] Slimene & Makni and Ben Rejeb (2014)
[3] Fetiniuc & Luchian (2014)
[4] Halamka & Teply (2017)
[5] Mosavijahromi & Faezi (2017)
[6] Karimian & Haidarzadi (2017)

تحقیق نشان می‌دهد که متغیر اخلاق دارای بیشترین سهم در اعتماد سازی مشتریان به بانک است. هم‌چنین اخلاق بیشترین تاثیر را بر تعهد مشتری به بانک دارد و وفاداری و ارتباط گفتاری دو متغیر دیگر هستندکه اخلاق بر آن‌ها تاثیر داشته است.

در هیچ کدام از پژوهش‌های انجام شده سعی در پردازش به تمام معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی صورت نگرفته است که بتوان از طریق آن میزان اخلاقی بودن بانک‌ها را سنجید. از طرفی نیاز جامعه اسلامی می‌طلبد که در حیطه مذکور به مطالعه و پژوهش بیشتری پراخت،که بتوان در تسریع عملکرد بانکداری اسلامی گامی موثر برداشت.

۳-روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی است؛ نظریات موجود در مورد بانکداری اخلاقی، بانکداری اسلامی و اصول اخلاق در اسلام، جهت استخراج کدهای اخلاقی مستند سازی شده است اما وجود این کدها به تنهایی از گویای لازم جهت استخراج معیارهای مد نظر تحقیق، برخوردار نیست از این رو به مصاحبه با نخبگان بانکی نیز نیاز می‌باشد. به عبارتی داده‌های این تحقیق از دو بخش به دست می‌آید: بخش اول مطالعه متون مکتوب در باب موضوع تحقیق و بخش دوم از طریق مصاحبه با اشخاص صاحب نظر در حیطه بانکداری اخلاقی و اسلامی (نخبگان بانکی). روش تحلیل چنین داده‌هایی، روش تحلیل مضمون (تحلیل تماتیک) است. چرا که روش تحلیل مضمون متعارف‌ترین و کاربردی‌ترین روش تحلیل داده‌های کیفی است و در واقع بر مبنای تحلیل استقرایی استوار است، یعنی یافته‌ها هم محصول اهداف تعیین شده توسط محقق است و هم حاصل تجزیه و تحلیل شنیده‌هاست (رمضان‌پور نرگسی و همکاران[1]، ۱۳۹۳، ص. ۹۸). تحلیل مضمون روشی است که برای بیان واقعیت و تبیین آن به کار می‌رود. تحلیل مضمون در مقایسه با سایر روش‌های کیفی به دقت و زمان بیشتری نیاز دارد (درخشه و همکاران[2]، ۱۳۹۴، ص. ۵۳).

در این پژوهش تعداد نمونه از طریق اشباع نظری تعیین می‌شود. اشباع نظری معیاری است برای تعیین نمونه‌ها، که بر اساس آن محقق تا جایی مصاحبه‌ها را ادامه می‌دهد

[1] Ramezanipor nargesi et al. (2014)
[2] Derakhshe et al. (2015)

که پاسخ به سوال‌های عمده تحقیق اشباع شده یا داده‌های جدیدی در فرآیند گردآوری داده، تولید نشود (پیغامی و منصوری[1]، ۱۳۹۵، ص. ۱۱). افراد نمونه به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که مدیریت داخلی بانک، ارتباط با مشتری، مشکلات و کاستی‌ها بانکداری و هم چنین راه حل این مشکلات پوشش داده شود. هم چنین افراد نمونه از لحاظ تخصص مکمل یکدیگراند.

جدول (۱): مشخصات مصاحبه شوندگان

کد	رتبه علمی	شغل	محل شغل
A	دکتری اقتصاد	عضو هیئت علمی دانشگاه	دانشگاه اصفهان
B	دکتری اقتصاد	مدیر سازمان سرمایه‌گذاری و مشارکت‌های مردمی	شهرداری(اصفهان)
C	کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی	بازرس بانک	اداره امورشعب بانک ملی(اصفهان)
D	کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی	کارشناس بخش ارزی بانک	اداره امور شعب بانک ملی(اصفهان)
E	کارشناسی ارشد مالی	کارشناس بخش اعتبارات	شعبه مرکزی بانک ملی (اصفهان)
F	کارشناسی ارشد مالی	بازرس بانک	اداره امورشعب بانک ملی و اتاق بازرگانی (اصفهان)
G	کارشناسی ارشد مدیریت دولتی	کارشناس اعتباری بانک ملی	شعبه مرکزی بانک ملی(اصفهان)
H	کارشناسی ارشد مدیریت	مسئول خدمات الکترونیک	بانک رفاه(اصفهان)
I	دکتری اقتصاد نظری	عضو هیئت علمی پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی	پژوهشکده پولی و بانکی تهران
J	کارشناسی ارشد الهیات؛ فقه و حقوق	کارشناس ارشد پژوهشی	پژوهشکده پولی و بانکی تهران
K	دکتری علوم اقتصادی	عضو هیئت علمی و مدیر گروه بانکداری اسلامی	پژوهشکده پولی و بانکی تهران

منبع: یافته‌های پژوهش

[1] Payghami & Mansori (2016)

۴- یافته‌های پژوهش

همان‌طور که از جدول ۱ مشاهده می‌شود، این پژوهش طی ۱۱ مصاحبه به اشباع نظری رسیده است. هر مصاحبه به صورت مجزا مطابق جدول ۲ کدگذاری اولیه شده است. در طول یازده مصاحبه انجام شده، ۳۱۹ کد اولیه یا مضامین پایه‌ای به دست آمده است.

جدول (۲): نمونه مضامین پایه‌ای

جملات معنادار استخراج شده از متن مصاحبه	کد	مضامین پایه‌ای
صداقت ظرفیت این را که از جمله اصول اخلاقی در جامعه باشد دارد. صداقت باید در عمل و رفتار باشد	A_1	صداقت در بانکداری
بحث مسئولیت اجتماعی نیز در بانک مطرح است.	A_2	مسئولیت اجتماعی
به نظر من اصل پایبندی به قانون بخشی از اخلاقی عمل کردن است.	A_3	اصل پایبندی به قانون

منبع: یافته‌های پژوهش

بسیاری از مضامین پایه با هم، هم‌پوشانی داشته و یا مفهوم و مضمون مشترکی را می‌رساندند. از این رو آن‌ها در دسته بندی جدید قرار داده شده، ۳۸ کد با عنوان مضامین سازمان‌دهنده به دست آمده است. که مطابق جدول ۳ طبقه‌بندی و با نماد L نشان داده شده‌اند.

جدول (۳): نمونه مضامین سازمان‌دهنده

تعداد تکرار	کد مضامین پایه	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	کد
۱۰	A_1	صداقت در بانکداری	صداقت مولفه اصلی در بانکداری اسلامی	L_1
	B_4	پنهان کاری		
	B_5	نگفتن حقیقت		
	B_6	پنهان کردن حقیقت		
	F_5	رعایت فضائل اخلاقی:صداقت، شفافیت، عدالت		
	G_4	رعایت فضائل اخلاقی در قرارداد بین بانک و مشتری: صداقت		
	G_7	رعایت اصل صداقت		
	G_8	رعایت فضائل اخلاقی: صداقت،		

		امانت داری		
	H_{12}	لازم کردن عقود جایز به دلیل عدم صداقت متقاضیان		
	J_2	رعایت فضائل اخلاقی: انصاف صداقت امانتداری		

منبع: یافته‌های پژوهش

در نهایت مضامین فراگیر با استفاده از جمع‌بندی نظرات مختلف نخبگان، نظر اساتید حوزه اقتصاد و مطالعات انجام گرفته توسط پژوهشگر در این زمینه‌ها، مطابق جدول ۴ به دست آمده‌اند.

جدول (۴): نمونه مضامین فراگیر

	تکرار کد	مضامین سازمان دهنده	مضامین سازمان دهنده	مضامین فرا گیر
	5	L_1	صداقت مولفه اصلی در بانکداری	اصول اخلاق: صداقت، امانتداری، وجدان، اعتماد
		L_{26}	اصل امانتداری	
		L_{31}	وجدان	
		L_{33}	اعتماد	
		L_{35}	صوری شدن عقود	

منبع: یافته‌های پژوهش

۱-۴-معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی

جهت نشان دادن اهمیت و اولویت در معرفی مضامین فراگیر که همان معیارهای اخلاقی منتج شده از این پژوهش می‌باشند، نمودار فراوانی مضامین فراگیر مطابق نمودار ۱ ترسیم شده است.

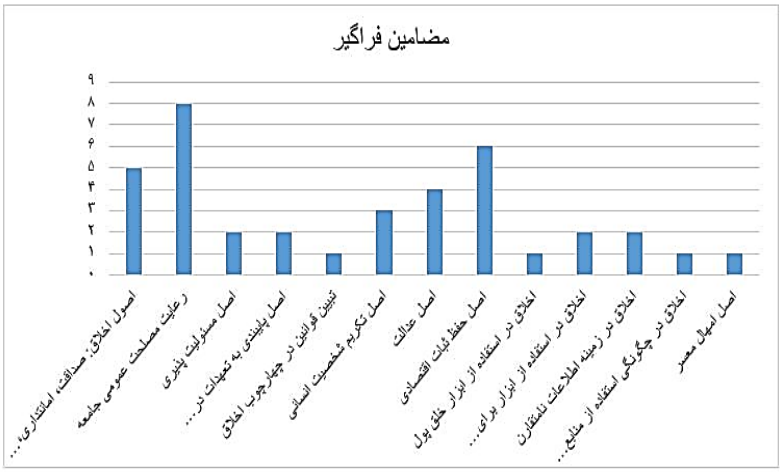

نمودار (۱): مضامین فراگیر

منبع: یافته‌های پژوهش

۱-۱-۴- اصل رعایت مصلحت عمومی جامعه

مصلحت در ادبیات عرب برگفته از صَلَحَ و در برابر مفسده بوده، به معنای صلاح دانستن و نیکو پنداشتن است. در زبان فارسی به معنای صواب، شایستگی و صلاح، آن چه موجب سود و آسایش باشد، هر آن چیزهایی که خیر و صلاح مردم مربوط به آن است (فتاحی زفرقندی[1]، ۱۳۹۵، ص. ۴) مصلحت عمومی، رعایت خیر و صلاح مشترک جامعه است که متضمن رعایت حقوق، ارزش‌ها و اهداف یک نظام سیاسی است و مستلزم اتخاذ تصمیمات گوناگون متناسب با موقعیت پیش آمده است (فتاحی‌زفرقندی، ۱۳۹۵، ص. ۶).

مصلحت عمومی بخش‌های مختلفی را شامل می‌شود از جمله: حمایت از حقوق بشر، اصل عدم فعالیت‌ها و بسترهای غیراخلاقی و غیرمفید برای جامعه، تنظیم و توسعه بستر مناسب جهت ترویج فعالیت خیرخواهانه در جامعه، محرومیت زدایی و توانمندسازی اقشار ضعیف که نمود آن‌ها را می‌توان در میان سخنان مصاحبه شوندگان یافت.

فرد B : (حمایت از حقوق بشر): «بانکداری اسلامی مبتنی بر معاملات اسلامی است، در شرع تولید و معامله‌ی سلاح‌های هسته‌ای و غیر هسته‌ای حرام است وقتی معاملاتش حرام باشد بانکداری اسلامی نیز در این حوزه‌ها وارد نمی‌شود».

[1] Fatahi Zafarghandi (2016)

فرد C (اصل عدم فعالیت‌ها و بسترهای غیر اخلاقی و غیر مفید برای جامعه) «اگر ببینیم صنایعی برای جامعه آسیب داشته باشند، در طول فرآیند اعطای تسهیلات، توسط کارشناسان، تایید نمی‌شود. بانک نیز آن را تامین مالی نمی‌کند».

فرد D (تنظیم و توسعه بستر مناسب جهت ترویج فعالیت خیر خواهانه در جامعه): «بانک‌ها باید تسهیلات و امکاناتشان را در اختیار نهادهایی قرار بدهند که به نفع جامعه مشغول فعالیت هستند و هدفشان خدمت رسانی به مردم است، بانک‌ها با کمک یکدیگر، براساس مسئولیت اجتماعی‌شان، یک سری کارهای عام‌المنفع؛ ساخت مدرسه و بیمارستان در روستاهای دور افتاده که عاری از امکاناتند، انجام می‌دهند».

فرد H (محرومیت زدایی و توانمند سازی اقشار ضعیف): بانک با بعضی از سازمان‌ها هم چون؛ بهزستی یا کمیته امداد همکاری دارد، همین الان از طرف موسسه بهزیستی یک حساب در بانک ما باز شده، که زحمت آن به عهده‌ی همکاران است و هیچ سود مادی ندارد. اما چون کمک به اقشار ضعیف جامعه را رسالت اجتماعی خود می‌دانیم دستور العملی آمده است که این باشد و اجرا می‌کنیم».

۲-۱-۴- اصل حفظ ثبات اقتصاد

از ثبات در لغت به پایداری، پا برجایی و پایایی یاد می‌شود و در اصطلاح، ثبات اقتصادی و تثبیت اقتصادی عبارت است از کاربرد شیوه‌های پولی و مالی و دیگر تدابیر برای اجتناب از انقباض یا تورم آشکار در اقتصادهای صنعتی پیشرفته دنیا (خلیلیان اشکذری[1]، ۱۳۹۶، ص. ۸۹). ثبات اقتصادی به شرایط اشاره می‌کند که در آن متغیرهای اقتصاد کلان هیچ رفتار سریع و غیرقابل پیش‌بینی نداشته باشند. در مصاحبه‌های انجام شده تاکید شده است که بانک، منابع خود را به جای تخصیص در مشاغلی هم‌چون سوداگری، به بخش واقعی اقتصاد جهت حفظ ثبات اقتصادی، تخصیص دهد.

فردA: «اصل این که یک بانکی به خاطر کارایی بالاتر، به خاطر انتخاب پروژه‌های بهتر ، سود بالاتری را اعلام کند، بد نیست، ولی ببینید مسئله بانک به این سادگی نیست. مسئله‌اش بعدش اتفاق می‌افتد. منشأتولید این سود مهم است. پس به چه کسی وام می‌دهد؟ به مشاغل سوداگرانه. سوداگری یعنی دلالی، خرید و فروش در بازارهای مختلف، طلا، ارز، اتومبیل و قاچاق یا به سوداگران وام می‌دهند یا خودشان وارد سوداگری می‌شوند. خودشان در بازار ارزند خودشان در بازار طلا هستند».

[1] KHalilian Ashkazari (2017)

بانک می‌تواند با هدایت منابع بانکی به سمت بخش واقعی اقتصاد، تقویت نظارت بر بعد از تسهیلات‌دهی در پروژه‌های کلان، جلوگیری از سوداگری از طریق منابع بانکی، گامی در جهت حفظ ثبات اقتصاد بردارد.

۳-۱-۴- اصول اخلاق: صداقت، امانتداری، وجدان، اعتماد

رعایت اخـلاق حرفه‌ای در سازمان و پایبندی به آن، مستلزم رعایت مؤلفه‌های اخلاقی مورد توجه دیـن اسـت؛ زیرا در نظام دینی، انسان در قبال خویشتن، جامعه و محیط زیست‌مسئول است، که تمام این‌هـا درنهایت در طول مسئولیت در مقابل خداست (محمدی و گل‌وردی[1]، ۱۳۹۲، ص. ۱۶۹). در این تحقیق به چهار اصل اخلاقی مهم که دین مبین اسلام بر آن‌ها تاکید داشته است، اشاره شده است.

C: امانت داری بانک: «ما همکاری داشتیم که از منابع مشتری سوءاستفاده کرده، برداشت نابجا از حساب مشتری داشته است».

B: صداقت: «در حال حاضر چه کسی از بانک وام می‌گیرد و واقعیت را بیان می‌کند؟!! خود کارمندهای بانک هم این کار را نمی‌کنند».

D: اعتماد: «شما به قصد ساخت آپارتمان چند طبقه، از بانک درخواست مشارکت می‌کنید. دو حالت پیش می‌آید یک حالت این که مسکن و ساختمان چند برابر می‌شود و سود حاصل چند برابر سود پیش‌بینی شده می‌شود، مشتری سود را صادقانه ابراز نمی‌کند و حق بیت‌المال را از بین می‌برد. برعکس این حالت هم ممکن است. قیمت ساختمان و زمین افت می‌کند و سودی که پیش‌بینی شده حاصل نمی‌شود. بانک هم حاضر نیست به هیچ وجه زیان را بپذیرد. چون اعتمادی به مشتری ندارد».

D: وجدان کاری: « آیا اگر من با سرمایه خودم، در بانک مشغول کار بودم باز به همین شکل که الان کار می‌کنم، کار می‌کردم؟ یا شبانه روز وقت صرف کسب سود می‌کردم؟ ولی الان در این حد که حضور داشته باشم، ساعت بزنم و حقوقی دریافت کنم؟ این یک نوع کار کردن است! آن هم یک نوع دیگر ازکار کردن. مدیران طوری فعالیت کنند که انگار برای خودشان کار می‌کنند».

[1] Mohamadi & Golverdi (2014)

۴-۱-۴- اصل عدالت

عدالت عبارت است از حد وسط بین افراط و تفریط و آن از امهات فضایل اخلاقیه است؛ بلکه عدالت مطلقه، تمام فضایل باطنیه و ظاهریه و روحیه و قلبیه و نفسیه و جسمیه است؛ زیرا که عدل مطلق، مستقیم به همه معنی است: چه در مظهریت اسماء و چه صفات و تحقق به آن، که استقامت مطلقه است، و مختص به انسان کامل است (موسوی بجنوردی و کبیر تکمیلی نژاد[1]، ۱۳۹۰، ص. ۲). انواع عدالت در یافته‌ها این پژوهش:

اخلاق در زمینه برخورد منصفانه با مشتری: فرد A: «دو بنگاه برای تامین مالی به بانک مراجعه می‌کنند؛ یکی بنگاهی که هیچ نسبتی با بانک ندارد. دیگری یکی از شرکت‌های است که بانک در آن سهام دارد. با این دو بنگاه دو نوع برخورد می‌کند».

حفظ منافع دو طرف: فرد D: «یکی دیگر از مسائلی که اکنون در بانکداری مطرح است بحث مشارکت در سود و زیان است».

چگونگی داشتن ضوابط و روابط در تعاملات: فردD: «یکی دیگر از معیارهای غیراخلاقی که می‌توانیم اسم ببریم، پرهیز و دخالت دادن روابط در تصمیم‌گیری‌هاست.

۵-۱-۴-اصل تکریم شخصیت انسان

ازجمله معیارهای اخلاق در بانکداری که باید رعایت شود تکریم شخصیت انسانی است. افرادی که در بانک مشغول به فعالیت هستند و یا به هر طریقی با بانک در ارتباط هستند مشمول این معیار می‌شوند و در ارتباطی که با هم برقرار می‌کنند چه در ارتباط مدیر با کارمند، چه در ارتباط کارکنان با همدیگر و چه در ارتباط کارکنان با مشتریان باید این مهم رعایت شود.

احترام به کارکنان: فرد B: «باید به پرسنل خود برسد. طبیعتا پرسنلش باید رضایت-مندی داشته باشند از شغل، از پیشرفت و ...»

احترام به مشتری: فرد C: «مثال عینی آن حفظ حقوق سپرده‌گذاران است مثلا هنگام پرداخت تسهیلات چارچوب خاصی را در نظر بگیریم».

احترام به همکاران: فرد G: «اسرار شخصی افراد را برای رسیدن به یه پست مشترک یا جلوگیری از ارتقاء همکاران برملا نکنند».

[1] Mosavi Bejnordi & Kabir Takmilinejad (2011)

۶-۱-۴- اصل مسئولیت پذیری

اصل مسئولیت‌پذیری انسان که به دلیل خودآگاهی واختیار اوست، نوعی رفتار اخلاقی است که همراه با الزام بوده و تعهدآور می‌باشد، تعهدی که با اختیار و تصمیم آدمی منافاتی ندارد (درویش و رمضانیان فهندری[1]، ۱۳۹۷، ص. ۵).

بانک باید مسئولیت‌پذیر باشد حالا این قوانین می‌تواند از وقت شناسی کارمند در رفت و آمد تا استفاده صحیح از زمان در حین کار را شامل باشد.

فردE: «کارکنان بانک ملزم‌اندکه وقت شناس باشند. آراستگی ظاهری داشته باشند، چیزی که معمولا در سایر ادارات فکر می‌کنم کمتر دیده بشود اگر چه خود بانک هم کم رنگ شده اما باز شاکله خود را حفظ کرده است، کارکنان باید مقید باشند زمانی که سرکار هستند از وقت خود به خوبی استفاده کنند، از وقت خود درجهت اهداف سازمان استفاده کنند، سعی کنند کار ارباب رجوع را انجام دهند، کارکنان بانک‌ها معمولا مسئولیت پذیر هستند».

فردA: « باید تبعات وام را در نظر بگیریم. ما تسهیلات می‌دهیم، آیا موظفیم که تبعات کاری که این فرد انجام می‌دهد را در نظر بگیریم یا خیر؟ به نظر من موظف هستیم».

۷-۱-۴- اصل پایبندی به تعهدات در چهار چوب شریعت

واژۀ «عهد» که در فارسی به آن پیمان، قول و وعده می‌گویند، نوعی قرارداد است که بین دو نفر، یا دو گروه، یا چند نفر و چند گروه، یا بین امت و امام (به عنوان بیعت) بسته می‌شود که اگر به طور مشروع و صحیح باشد، حتماً باید به آن پای بند بود (رحیمی ندوشن و دهقان منگابادی[2]، ۱۳۹۶).

فردJ: «بیشتر وقت‌ها عکس این اتفاق هم وجود دارد؛ یعنی مشتری در واقع با عدم ایفای تعهدات خود، غیر اخلاقی رفتار می‌کند و حتی این جا می‌توانیم ادعا کنیم که غیرشرعی هم رفتار می‌کند».

۸-۱-۴- اصل اخلاق در استفاده از ابزارها برای جذب مشتری

اولین رکن هر بانکی تجهیز منابع است. بانک‌ها زمانی که بتوانند به خوبی منابع را جذب کنند می‌توان گفت، گام مهمی در جهت پیشرفت خود برداشته‌اند. به همین

---

[1] Darvish & ramezaneyan Fahandari (2018)

[2] Rahimi Nadoshan & Dehghan Mongabadi (2017)

خاطر بانک‌ها در این مورد با هم رقابت تنگاتنگ دارند اما متاسفانه گاهی در این رقابت اخلاق را زیر پا می‌گذارند و از هر ابزاری برای پیروزی در این میدان استفاده می‌کنند.
اختصاص سود بالاتر جهت جذب منابع بیشتر، دور زدن بانک مرکزی در هنگام تعیین نرخ سود مشترک، دادن وعده وعید دروغ به مشتریان جهت کسب منابع بیشتر، جذب مشتری دیگر بانک ها، جذب مشتری به قیمت ضرر رساندن به او، تبلیغات دروغ جهت کسب منابع بیشتر و خودنمایی در هبه به جهت کسب سود بیشتر، از جمله موارد غیر- اخلاقی است که در این تحقیق بدست آمده است که بانک‌ها برای تامین منابع خود از آن‌ها استفاده می‌کنند.
فردD: «دور زدن بانک مرکزی، یکی از موارد غیراخلاقی است که بعضی از بانک‌ها انجام می‌دهند. زمانی که بانک مرکزی نرخ سود را اعلام می‌کند، بعضی از بانک‌ها برای این که جذب منابع بیشتری داشته باشند، سازوکاری فراهم می‌کنند که به صورت غیر مستقیم سودهای بیشتری اعمال کنند (چه سپرده‌ها و چه تسهیلات). در واقع به شکلی که برای بانک مرکزی قابل کنترل نباشد از این طریق مشتریان بیشتری جذب می‌کنند. این در بین بانک ها رواج دارد».

۹-۱-۴- اصل اخلاق در مسئله اطلاعات (اطلاعات نامتقارن)

اطلاعات نامتقارن به حالتی گفته می‌شود که اطلاعات شفافی در رابطه با وضعیت بازاروجود نداشته باشد که به گزینش نامطلوب (کژگزینی) و کژمنشی منجر شده و نشان می‌دهد چگونه یک فرصت طلبی می‌تواند در بازارهای مالی اتفاق افتاده و به طور نامطلوب بر فعالیت کل اقتصاد تاثیر گذارد (صادقی سقدل و خانزاده[1]، ۱۳۹۵، ص. ۲۰۱) .

بانک در شناخت مشتریان، و چگونگی بازپرداخت‌ها با مسئله اطلاعات نامتقارن مواجه است اما برای ساده‌سازی مسائل به راحتی از کنار این قضیه می‌گذرد. به همین خاطر در اکثر موارد ترجیحا با مشتریان قبلی کار می‌کند چرا که آن‌ها برای بانک شناخته شده‌اند. بانک می‌تواند با ارزیابی طرح‌ها به مشتری تازه نیز فرصت بدهد اما این فرصت دادن به ندرت اتفاق می‌افتد چرا که در اغلب بانک‌ها ارزیابی طرح وجود ندارد و یا صوری است.

[1] Sadeghi Saghdel & KHanzade (2016)

فردG: «این جاست که من می‌گویم باید برای مشتری قدیمی اولویت ایجاد بشود. چون شخصیتش برای بانک شناخته شده است. چون مراتب گذشته وی قابل رویت است، می‌دانیم این شخص تمایل به بازپرداخت تسهیلات دارد، تعاملاتی که بعدا در آینده برای بانک در نظر گرفته، وی را مجبور می‌کند به تعهدات در سررسیدها عمل کند. روابطش برای یک بار برنامه‌ریزی نشده است».

۱۰-۱-۴- اصل امهال معسر

امهال معسر یعنی مهلت دادن به بدهکار معسر، یعنی کسی که توانایی پرداخت بدهی-اش را ندارد (توکلی و کریمی، ۱۳۹۳، ص. ۸۷).

طبق تعریف فوق بانک باید به افرادی معسر مهلت بدهد تا افراد تمکن کافی جهت پرداخت پیدا کنند. هر چند نخبگان در اخلاقی بودن امهال معسر اشتراک نظر دارند، اما برخی معتقدند که بانک باید قانون مدار باشد اما چگونه فاصله اخلاق و قانون برداشته می‌شود. این بحثی است که در مورد بعدی به آن پرداخته می‌شود.

فرد A: «مهلت دادن به کسی که دچار مشکل شده است، کسی که نمی‌توان وامش را پرداخت کند، وظیفه‌ی بانک است».

یک مسئله وجود دارد و آن این است که بانک این افراد را چگونه شناسایی کند؟ امهال معسر از جمله اصول اخلاقی است که به طور غیر مستقیم و در نتیجه تحقق عدالت و انصاف، مسئولیت‌پذیری و حل مسئله اطلاعات محقق می‌شود. از جمله مواردی که بانک باید قبل از اعطای تسهیلات انجام دهد ارزیابی طرح است و در صورتی اعطای تسهیلات تصویب شود که طرح توجیه اقتصادی داشته باشد اما این همه‌ی وظیفه‌ی بانک نیست، بانک باید بعد از اعطای تسهیلات با داشتن نظارت دقیق بر جزئیات طرح‌ها اعم از کوچک و بزرگ، در جریان اجرای طرح باشد. اگر بانک بتواند این مراحل را به خوبی انجام دهد می‌تواند در جریان توان پرداخت وام گیرنده هم قرار گیرد.

۱۱-۱-۴- اصل تدوین قوانین در چهارچوب اخلاق

تدوین قوانین در چهارچوب اخلاق از معیارهای اخلاقی است که با این که زیاد در بین مضامین تکرار نشده است اما به عنوان معیار اخلاقی در نظر گرفته شده است. یکی از دلایلی که این اتفاق افتاده است، سوالی است که در معیار قبلی مطرح شده است. در صحبت‌های یکی از مصاحبه شوندگان آمده است که؛ «با این که اخلاق می‌گوید که باید به معسر مهلت

داده شود، اما بانک باید بر اساس قانون عمل کند چرا که بانک وکیل سپرده‌گذار است». این سخن صحیح است. اما آن چه که به نظر می‌رسد درست نیست، در نظر نگرفتن اخلاق در هنگام تدوین قوانین در بانک است. فرد A: «اساس صحیح قوانین هم یک اصل دیگر است آیا قانونی بشود اخلاقی هم می‌شود؟ هر چیزی که به شکل قاعده درآمد اخلاقی می‌شود؟ فرض کنید استادی در طول ترم به دانشجو ده تحقیق داده است. از نظر دانشجو این کار اخلاقی نیست، چرا؟ چون معتقد است که در هیچ قانونی نیامده است. اگر استاد مصوبه ده تحقیق برای درس را بگیرد، آیا این اخلاقی هم می‌شود؟».

این فقط یکی از دلایل آوردن این معیار بود. به عقیده مصاحبه شوندگان بانک باید در تدوین قوانین در تمام بخش‌های بانکداری به اخلاق توجه ویژه داشته باشد.

۱۲-۱-۴- اصل اخلاق در استفاده از ابزارهای در اختیار (خلق پول)

اخلاق در استفاده از ابزارهای در اختیار هم چون خلق پول از جمله معیارهایی است که در مصاحبه‌ها تنها یک بار به آن اشاره شده است. اما به علت اهمیت و تاثیرات کنونی آن بر جامعه انتخاب شده است. فرد A: «از دیگر مواردی که باید به عنوان اخلاق در بانکدرای در نظر گرفته شود خلق پول است. بانک می‌تواند در جهت منافع جامعه از آن استفاده کند و یا مانند زد و بندهای موجود فقط به نفع یک عده از آن استفاده کند».

مایک ملونی[1] خلق پول را عامل تورم می‌داند و به نقل از بانک مرکزی می‌گوید: «کاهش قدرت خرید ناشی از تورم، منافع را به چاپ‌کنندگان پول منتقل می‌کند».

ادوارد گریفین[2] در این باره می‌گوید: خلق پول منجر به تورم می‌شود. در واقع اثری که تورم روی آن‌ها (قشر ضعیف جامعه) می‌گذارد به صورت درصدی از درآمد آن‌هاست که برای خورد و خوراک هزینه می‌شود. به خاطر تورم بهای خورد و خوراک بالا می‌رود و این مردم را به خیزش وادار می‌کند (انقلاب کبیر فرانسه). (سایت اندیشکده هجرت[3]).

داگ کیسی[4] می‌گوید: وقتی که تورم داریم یعنی مردمی را که بیشترین بازدهی را در جامعه دارند عذاب می‌دهیم. به زبان دیگر مردمی که بیش از مصرفشان تولید می‌کنند این تفاوت را پس انداز می‌کنند. مشکل این جاست که این مردم تولید کننده، پس‌اندازشان را با پول‌های جهانی انجام می‌دهند و شوربختانه این پول جهانی در این برهه از زمان تنها یک برگه کاغذ تضمین شده است. پس وقتی که به دلیل تورم افسار گسیخته این پس‌انداز نابود می‌شود این صدهزار دلاری که مثلا برای بازنشستگی کنار

[1] Mike Maloney
[2] Edward Griffin
[3] http://andishkadeh-hejrat.ir/mindex
[4] Doug Casey

گذاشته‌ایم دیگر وجود ندارد و چیزهایی که با این پول می‌خواستیم بخریم دیگر وجود ندارد. آن وقت چه خواهیم کرد؟ (سایت اندیشکده هجرت).

۱۳-۱-۴- اصل اخلاق در استفاده از منابع قرض الحسنه

قرض به معنای قطع کردن با دندان است. وقتی که می‌گویند فردی به فرد دیگر قرض داده است یعنی مالی را که او می‌طلبد از خود جدا نموده و به او عطا کرده است (یزدانی[1]، ۱۳۹۰، ص.۳۰).

فرد A: «از دیگر موارد اخلاق در بانکداری می‌توان به چگونگی استفاده از منابع قرض الحسنه اشاره کرد. اصل (فلسفه) منابع قرض‌الحسنه گره گشایی از افراد فاقد توانایی مالی است اما بانک‌ها بخش بیشتر آن را برای کارکنان خود استفاده می‌کنند». طبق قانون عملیات بانکداری بدون ربا بانک‌ها باید منابع قرض‌الحسنه را به، تامین امکانات لازم برای افراد فاقد امکانات، کمک به افزایش تولیدات و رفع احتیاجات ضروری اختصاص دهند اما آمارهای معاونت پژوهش‌های اقتصادی که طبق تحقیقات انجام گرفته در حوزه آسیب شناسی، وضع تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه در سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۵ صورت گرفته است، نشان می‌دهد که وضع موجود مطابق با قانون عملیات بانکداری بدون ربا نمی‌باشد. در این گزارش آمده است که در سال‌های مذکور درصد قابل توجهی از سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز صرف پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه نشده است.؛ این در حالی است که در این سال‌ها صف دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه طولانی بوده است و با پاسخ کمبود منابع مواجه شده‌اند.

۲-۴-الگوی اخلاق در بانکداری اسلامی

اخلاق تعریف‌های مختلفی دارد در نتیجه نمی‌توان مطابق نظرات متفاوت مصاحبه‌ها به اصول عام اخلاق رسید به همین دلیل مبنای این پژوهش تعریف اخلاق از نظر مصباح است. سعی شده است که نتایج به دست آمده از این پژوهش را طبق تقسیم‌بندی مصباح از اخلاق در سه دسته، اخلاق بندگی، اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی جای داده شود. بر این اساس الگوی کلی برای آن در شکل ۲ ترسیم شده است.

اخلاق فردی که وظیفه هر انسانی نسبت به خود را شامل می‌شود از مهم‌ترین و موثرترین موارد اخلاق است که علاوه بر شخص بر جامعه نیز تاثیر شایانی می‌گذارد. صداقت، امانت‌داری، وجدان و اعتماد شالکه اصلی اصول اخلاق در بانکداری اسلامی

[1] Yazdani (2011)

است که بیشتر به فرد بستگی دارد. لازمه شکل‌گیری چنین اصولی و نهادینه شدن آن در وجود افراد به نوع تعلیم و تربیت جامعه بستگی دارد.

اخلاق بندگی، ارتباط فرد با خداوند یا همان اطاعت فرد از دستورات الهی است. بانکداری اسلامی نیز باید در طول فعالیتی که دارد دستورات و فرامین خداوند را مد نظر قرار دهد و از دستورات خدواند پیروی کند. پایبندی به تعهدات و حرمت ربا، پرهیز از اکل مال به باطل، پرهیز از غرر، پرهیز از قمار و... از جمله اصولی است که خداوند رعایت آن‌ها در معاملات اسلامی را لازم کرده است. دراین پژوهش پایبندی به تعهدات، و تحریم ربا از جمله اصولی که به آن‌ها اشاره شده است و در دسته اخلاق بندگی قرار می‌گیرند.

اخلاق اجتماعی ارتباط فرد با دیگر افراد جامعه را تعریف می‌کند. این اصول علاوه بر خود فرد و خداوند بیشتر بر بعد جامعه تمرکز دارند. رعایت و یا عدم رعایت آن‌ها تاثیرات شایانی بر جامعه می‌گذارد. در یافته‌های این پژوهش اکثر اصول در تقسییم بندی جزء اخلاق اجتماعی قرار می‌گیرند. این اصول در بانکداری اخلاقی عبارتند از: اصل عدالت، رعایت مصلحت عمومی جامعه، حفظ ثبات اقتصاد، مسئولیت‌پذیری، تکریم شخصیت انسان، امهال معسر، اخلاق در زمینه اطلاعات نامتقارن، اخلاق در استفاده از ابزار برای جذب مشتری، استفاده اخلاقی از ابزار در اختیار (خلق پول) و چگونگی استفاده از منابع قرض‌الحسنه.

هر کدام از دسته‌بندی‌های فوق، با زیر مجموعه‌هایی که برای آن‌ها شرح داده شد. در شکل ۲ ترسیم شده است. قابل ذکر است با استفاده از مطالعات انجام شده در باب اخلاق، بانکداری اخلاقی، بانکداری اسلامی، اخلاق در اسلام و هم چنین نتایج حاصل از مصاحبه‌های انجام شده در طی پژوهش، الگوی اخلاق در بانکداری اسلامی (نمودار ۲) طراحی شده است.



نمودار (۲): الگوی اخلاق در بانکداری اسلامی

منبع: یافته‌های پژوهش

۳-۴-ارتباط بین معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی

طبق مدل طراحی شده در نمودار (۳) برای ارتباط معیارها و اصول اخلاقی در بانکداری اسلامی، اولین گام در اخلاقی شدن بانکداری اسلامی، تدوین قوانین بانک در چهار چوب اخلاق و وجود اصول چهارگانه اخلاق (صداقت، امانتداری، وجدان و اعتماد) است؛ یعنی بانک به هنگام تدوین قوانین در تمام زمینه‌های بانکداری، چه قانون کار کارکنان، چه تعیین حق و حقوق مشتریان و سهامداران و چه انعقاد قراردادهای بانکی و ... اخلاق را مد نظر داشته باشد.

دو اصل تدوین قوانین در چهارچوب اخلاق و اصول چهارگانه اخلاق، صداقت، وجدان، امانتداری و اعتماد شاکله اصلی اخلاق در بانکداری اسلامی‌اند. رعایت این اصول زمینه-ساز رعایت سایر اصول اخلاقی در بانکداری اسلامی است. در این مدل برای فراهم شدن زمینه‌های اخلاقی سایر معیارها، عدالت (تدوین قوانین) و سلیم النفس بودن (اصول چهارگانه اخلاق: صداقت، وجدان، امانتداری و اعتماد) با هم تلفیق شده‌اند. اگر جامعه (بانک) از یک طرف قانون‌گرا (عدل‌گرا) باشد و از طرف دیگر سلیم النفس باشد آن وقت

سایر موارد اخلاقی نیز در بانکداری شکل می‌گیرد. داشتن قانون اخلاق‌مدار به علاوه افراد معتقد و متعهد به رعایت اصول اخلاقی باعث می‌شود عدالت و انصاف نیز در بانکداری رعایت شود البته این ارتباط دو طرفه است یعنی وجود عدالت نیز باعث می‌شود که بانک قانون خود را بر اساس اخلاق تدوین کند هم چنین داشتن انصاف باعث می‌شود که افراد در کار خود، وجدان کاری داشته باشند، هم چنین باعث می‌شود افراد امانتدار باشند.

از دیگر مولفه‌های اخلاق که با داشتن قانون اخلاق مدار و رعایت اصول چهارگانه اخلاقی در بانکداری اسلامی رعایت می‌شود، احترام به شخصیت افرادی است که با بانک در ارتباط هستند. این نیز می‌تواند دو طرفه باشد چرا که احترام به شخصیت افراد و دادن اطمینان خاطر در رعایت حقوق آن‌ها موجب می‌شود که افراد بیشتر به بانک اعتماد کنند.

وجود عدالت باعث می‌شود که منابع قرض‌الحسنه در تامین امکانات لازم برای افراد فاقد امکانات، کمک به افزایش تولیدات و رفع احتیاجات ضروری استفاده شود و برعکس تخصیص صحیح منابع قرض‌الحسنه نیز خود نمودی از رعایت اصل عدالت است. به علاوه رعایت عدالت منجر به تشدید تکریم شخصیت انسانی می‌شود.

تدوین قوانین بانک در چهارچوب اخلاق توام با رعایت اصول چهارگانه اخلاق در بانکداری باعث مسئولیت‌پذیری افراد در حوزه بانکداری می‌شود. عکس این رابطه نیز برقرار است کسی که مسئولیت‌پذیر باشد، وجدان کاری دارد، نسبت به امانتی که به او سپرده‌اند مسئولیت‌پذیر است. هم چنین مسئولیت‌پذیری خود با تعهد همراه است و بر عکس فرد متعهد مسئولیت‌پذیر می‌باشد. رعایت اصول اخلاقی باعث می‌شود که مسئله عدم تقارن اطلاعات نیز حل شود. زمانی که بانک و مشتری با هم صادق باشند، وجدان داشته باشند، در حق یکدیگر اجحاف نکنند، نسبت به حق و حقوق هم امانت‌دار باشند، در بین آن‌ها اعتماد شکل می‌گیرد، آنگاه هیچ ابهامی در بین آن‌ها وجود نخواهد داشت و همه چیز شفاف و واضح است. از طرفی حل مسئله اطلاعات، هم چنین مسئولیت‌پذیری و رعایت عدالت و انصاف باعث می‌شود افراد معسر شناسایی شده و به آن‌ها مهلت داده شود. البته مهلت دادن به افراد معسر خود نمودی از رعایت عدالت است.

رعایت اصول اخلاقی باعث می‌شود که برای جذب مشتری از ابزارهای اخلاقی استفاده کنند، از ابزارهایی که در بانکداری در اختیاردارند برای مثال خلق پول، به صورت اخلاقی استفاده کنند. از مهم‌ترین خروجی‌های رعایت اصول اخلاق در بانکداری اسلامی می‌توان به رعایت مصلحت عمومی اشاره کرد که خود می‌تواند متاثر از همه اصول مذکور باشد. و می‌تواند در کنار حل مسئله اطلاعات و استفاده اخلاقی از ابزارهای در اختیار منجر به حفظ ثبات اقتصاد شود.

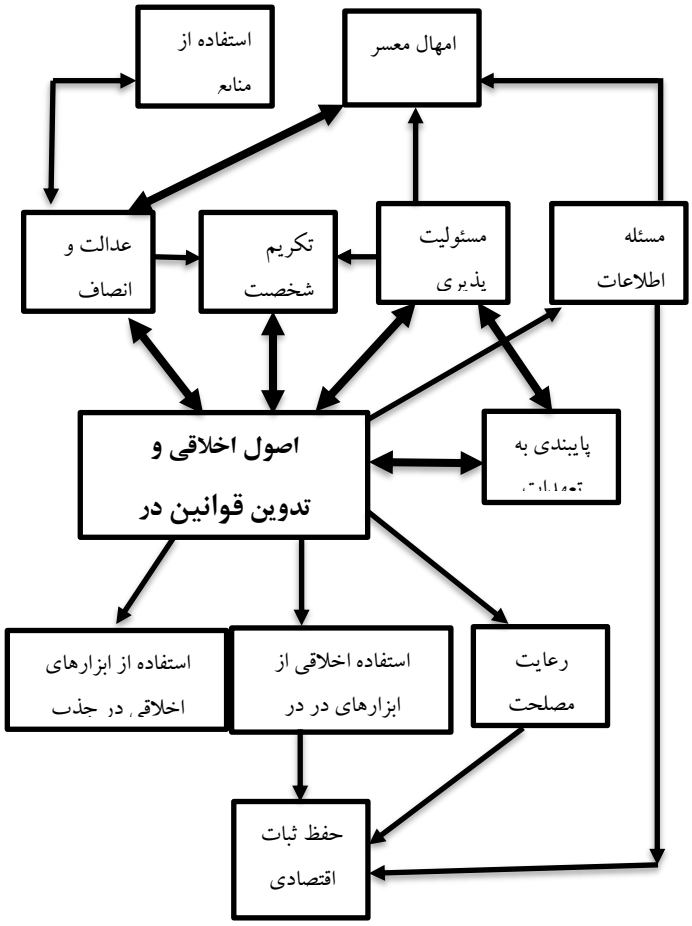

نمودار (۳): ارتباط بین معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی

منبع: یافته‌های پژوهش

۵-نتیجه‌گیری

مسئله اصلی تحقیق بررسی معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی است. لذا در این مسیر پس از نگاهی به مباحث اخلاق، بانکداری (بانک) اسلامی و بانکداری اخلاقی، نظریه‌ها و مطالعات موجود در این زمینه، از طریق تحلیل مضمون معیارهایی اخلاق به شرح زیر به دست آمدند: ۱- اصل رعایت مصلحت عمومی جامعه که خود شامل: حمایت از حقوق بشر، اصل عدم فعالیت‌ها و بسترهای غیراخلاقی و غیرمفید برای جامعه، تنظیم و توسعه بستر مناسب جهت ترویج فعالیت خیرخواهانه در جامعه،

محرومیت‌زدایی و توانمندسازی اقشار ضعیف و صیانت از محیط زیست و حیوانات است. ۲- اصل حفظ ثبات اقتصاد ۳- اصول اخلاقی (صداقت، وجدان، امانتداری و اعتماد) ۴- اصل عدالت که شامل؛ اخلاق در برخورد منصفانه با مشتری، حفظ منافع دو طرف (بین بانک و مشتری)، چگونگی داشتن ضوابط و روابط در تعاملات است. ۵- اصل تکریم شخصیت انسان ۶- اصل مسئولیت‌پذیری ۷- اصل پایبندی به تعهدات ۸- اصل اخلاق در استفاده از ابزار برای جذب مشتری ۹- اصل اخلاق در زمینه اطلاعات نامتقارن ۱۰- اصل تبیین قوانین در چهارچوب اخلاق ۱۱- اصل امهال معسر ۱۲- اصل اخلاق در استفاده از ابزار در اختیار (خلق پول) ۱۳- اصل اخلاق در استفاده از منابع قرض- الحسنه. هم‌چنین در ارتباط بین معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی استنتاج شد که دو اصل تدوین قوانین در چهارچوب اخلاق و اصول چهارگانه اخلاق؛ صداقت، وجدان، امانتداری و اعتماد شاکله اصلی اخلاق در بانکداری اسلامی‌اند. اگر جامعه (بانک) از یک طرف قانون‌گرا (عدل‌گرا) باشد و از طرف دیگر سلیم‌النفس (اصول چهارگانه اخلاق: صداقت، وجدان، امانتداری و اعتماد) باشد آن وقت سایر موارد اخلاقی نیز در بانکداری شکل می‌گیرد.

تقدیر و تشکر

در پایان نویسندگان برخود لازم می‌دانند که از ..... و ..... برای بهبود و رونق بخشیدن به متن مقاله قدردانی نمایند.

تضاد منافع

نویسندگان نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

فهرست منابع

۱. پیغامی، عادل و منصوری، سمانه (۱۳۹۵). برنامه ریزی رفاه اجتماعی تاب‌آور، دلالت‌های راهبردی و اعتباربخشی یک مدل ترکیبی برای اقتصاد. *اندیشه مدیریت راهبردی*، ۱۰(۲)، ۴۰-۵.

۲. توکلی، محمدجواد، کریمی، عبدالخالق (۱۳۹۳). شاخص بانکداری اسلامی. *معرفت اقتصاد اسلامی*، ۶ (۱)، ۹۴- ۷۱.

۳. درویش، حسن و رمضانیان فهندری، هادی (۱۳۹۷). *مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی*. دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری.

۴. درخشه، جلال، افتخاری، اصغر و ردادی، محسن (۱۳۹۴). تحلیل مضمونی اعتماد در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. جستارهای سیاسی معاصر، *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۶(۳)، ۷۲-۵۳.

۵. رحیمی ندوشن، اقدس و دهقان منگابادی، بمانعلی (۱۳۹۶). *اهمیت وفای به عهد و پیمان در دین اسلام از منظر امام علی(ع)*. کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، مشاوره، تعلیم و تربیت. مشهد.

۶. رمضان‌پور نرگسی، قاسم، طالقانی، غلامرضا، رمضان‌پور نرگسی، سمیه و غفاری، علی (۱۳۹۳). ارائه مدل کارآفرینی فناورانه در شرکت‌های دانش‌بنیان مستقر در پارک‌های علم و فناوری: رویکرد کیفی. مدیریت دولتی، ۶(۱)، ۱۰۸-۸۵.

۷. زنگی آبادی، علی و علی حسینی، رحمان (۱۳۸۹). سیر تحول بانکداری از آغاز تاکنون. *بانک و اقتصاد*، ۱۱۰، ۲۷-۱۷.

۸. جعفری، مهدی (۱۳۸۶). نیاز انسان به اخلاق. *نشریه خل*، ۳(۱)، ۶۸.

۹. حسینی علائی، سیدرضا و نیلچی، مسلم (۱۳۹۷). بررسی نقش بانکداری اسلامی در اقتصاد مقاومتی. *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۴(۲۵)، ۱۶۴-۱۴۵.

۱۰. خلیلیان اشکذری، محمدجمال (۱۳۹۶). ثبات اقتصادی کشور در گرو تحقق اقتصاد مقاومتی. *اقتصاد اسلامی*، ۱(۲)، ۱۰۸-۸۵.

۱۱. سایت اندیشکده هجرت. فلسفه خلق پول.
http://andishkadeh-hejrat.ir/mindex/۰۶۲/

۱۲. صادقی سقدل، حسین و خانزاده، یاور (۱۳۹۵). اطلاعات نامتقارن و جایگاه آن در اقتصاد اسلامی. *اقتصاد اسلامی*، ۸(۲)، ۲۲۶-۱۹۹.

۱۳. فتاحی زفرقندی، علی (۱۳۹۵). *آشنایی با مفاهیم حقوق عمومی*. پژوهشکده شورای نگهبان.
۱۴. قربانی، عسکر (۱۳۸۷). چیستی اخلاق و فضایل اخلاقی. اخلاق، ۲۸ (۱۱)، ۱۵۹ - ۱۳۴.
۱۵. کریمیان، اصغر و حیدرزادی، طیبه (۱۳۹۶). *بررسی اخلاق در بانکداری و نقش آن در پیشرفت سیستم بانکی: مطالعه مروری*. دومین کنفرانس بین المللی مدیریت و حسابداری و حسابرسی پویا، تهران.
۱۶. مصباح، مجتبی (۱۳۸۲). *فلسفه اخلاق*. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره).
۱۷. محمدی، مسلم و گل‌وردی، مهدی (۱۳۹۲). مولفه‌های اخلاق حرفه‌ای در سازمان با الگو گرفتن از مبانی دینی. *اسلام و مدیریت*، ۲(۳)، ۱۸۰-۱۶۱.
۱۸. موسوی بجنوردی، سیدمحمد و کبیر تکمیلی نژاد، عاطفه (۱۳۹۰). جایگاه عدالت و اخلاق در فقه و حقوق اسلامی و با رویکردی بر آرای امام خمینی(س). *پژوهشنامه متین امام خمینی(س) و انقلاب اسلامی*، ۱۳(۵۱)، ۱۸-۱.
۱۹. موسوی جهرمی، یگانه و فائزی، سید مجتبی (۱۳۹۵). *جایگاه اخلاق در بانکداری: مطالعه مقایسه‌ای بانکداری اخلاقی و بانکداری اسلامی. همایش* گردهمایی بین المللی بانکداری و تامین مالی اسلامی، تهران.
۲۰. یزدانی، مریم (۱۳۹۰). قرض‌الحسنه و نقش آن در رفع نیازهای اجتماعی و اقتصادی. *بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی*، ۱۱(۵ و۶)، ۴۰-۲۹.

1- Darvish, h., & Rramezanian Fahandari, H. (2018). *Responsibility and responsivity*. Judicial science and official services university. (In Persian).
2- Derakhsheh, J., Eftekhari, A., & Radadi, M. (2015). Thematic analysis of trust in Ayatollah Khamenei's thought. Justārhā-ye Siyāsī-ye Moāṣer (contemporary political studies). *Humanities Sciences and Cultural Studies Institute*, 6 (3), 53-72 (In Persian).
3- Fattahi Zafarghandi, A. (2016). *Acquaintance to concepts of public law. Guardian Council Institute (Shoraye negahban)* (In Persian).
4- Fetiniuc, V., & Luchian, I. (2014). Banking ethics: main conaeptions and problems. Annals of the University of Petroşani, *Economic*, 14(1), 91-102.
5- Gilani. H. (2015). Exploring the ethical aspects of Islamic banking. International. *Journal of Islamicand Middle Eastern Finance and Management*, 8(1), 85-98.

6- Ghorbani, A. (2008). Essence of behavior and moral values. *Morality*. 28(11), 134-159 (In Persian).
7- Halamka, R, .& Teply, P. (2017). The effect of ethics on banks financial performance. .*IDEAS. Prague Economic Papers*, 26(3), 330-344.
8- Hijrat think tank website, Money Making Philosophy, recieved from http://andishkadeh-hejrat.ir/mindex/062/ (In Persian).
9- Hosseini alae, S.R., & Nilchi, M. (2018). Investigating islamic banking in economic strength. *Economy and Islamic Banking*, 4(25), 145-164 (In Persian).
10- Karimian, A., & Heidarzadi, T. (2017). *Investigating morality in banking and its position in banking system progress: review paper*. Second international management, accounting and dynamic accounting conference, Tehran (In Persian).
11- Kayode, A. L., & Ishola, M. H. (2012). Islamic banking practices and the need for ethical concern. *Islam and Civilistional Renewal*, 3 (3), 506-525.
12- Khalilian ashkzari, M .J. (2017). Economic constancy of country depended on strength economy. *Islamic Economy*, 1(2), 85-108 (In Persian).
13- Khan, T., & Mohomed, A. B. R. N. (2017). Ethical banking and Islamic banking: a comparison of triodos bank and islami bank Bangladesh Limited. Islamic Economic Studies, 25, 111-154.
14- Martinez, B, L. (2015). *Ethic Banking: Analysis and comparison of the model*. Heilbornn University, Submitted to: Porf.Dr.Kurt A. Hafner.
15- Mesbah, M.(2002). Morality philosophy. *Qom: Imam khomeini educational and research institution* (In Persian).
16- Mohammadi, M., & Golverdi, M. (2013).Ethics components in organization by patterning religious principles. *Islam and Management*, 2(3), 161-180 (In Persian).
17- Mousavi Bojnourdi, S.M., & Kabir Takmili Nezhad, A. (2011). Morality and justice position in religious jurisprudence and Islamic law with an approach to Imam Khomeini comments. *Imam Khomeini's Matin and Islamic Revoloution Bulletin*, 13(51), 1-18 (In Persian).
18- Mousavi Jahromi, Y., & Faezi, S.M. (2016). *Morality position in banking: comparative study of morality banking and Islamic banking.* International Gathering Conference of Banking and Islamic Financing. Tehran (In Persian)
19- Mousavian, S.A., & Ebrahimi, M. (2013). *Islamic banking investigation index. First National Conference of Development of Banking and Financing Management.* Tehran (In Persian).

20- Peyghami, A., & Mansouri, S. (2016). Abiding Social Welfare Planning, Strategic Implications and Accreditation of a combination Model for Economy. *Strategic Management Thought*, 10 (2), 5-40 (In Persian)
21- Ramezanpour Nargesi, Q., Taleghani, Gh., Ramezanpour Nargesi, S., & Ghaffari, A. (2014). Presenting a technological entrepreneurship model in knowledge-based companies of science and technology parks: a qualitative approach. *Governmental Management*, 6(1), 85-108 (In Persian).
22- Rahimi Nodoushan, A., & Dehghan Manggabadi, B. A. (2017). *The importance of fulfilling the covenant in Islam religion from Imam Ali perspective*. International Psychology Counseling and Education Conference. Mashhad. Novembre (In Persian).
23- Sadeghi seghdel, H., & Khanzadeh, Y. (2016). Unequal information and its position in islamic economy. *Islamic Economy*, 8(2), 199-226 (In Persian).
24- Slimene, N., Makni, S., & Ben Rejeb, J. (2014). Ethical Performance of Islamic Banks: the Case of the Tunisian Banking " Zaytuna". *Journal of Islamic Banking and Finance*, 2(1), 107-122.
25- Tavakoli, M. J., & Karimi, A. (2014). Islamic Banking Index. *Islamic economic index (Ma'rifat-e Eghtesad-e Islami)*, 6 (1), 71- 94 (In Persian).
26- Yazdani, M. (2011). Interest-free and its role in elimination of economic and consensus needs. *Investigating economic issues and policies*, 11(5-6), 29-40 (In Persian).
27- Zangi abadi, A. & Alihosseini, R. (2010). *Banking development history from beginning to now. Bank and economy*. 110, 17-27 (In Persian)